

UNIVERSITY OF HELSINKI

<https://helda.helsinki.fi>

Helda

Tutkijan eettinen vastuu sensitiivisessä tutkimushaastattelussa

Kainulainen, Heini Marita

2021

Kainulainen, H M & Honkatukia, P 2021, Tutkijan eettinen vastuu sensitiivisessä tutkimushaastattelussa. julkaisussa K Nieminen & N Lähteenmäki (toim), Empiirinen oikeustutkimus., 6, Gaudeamus, Helsinki , Sivut 115-130. <
<https://kauppa.gaudeamus.fi/sivu/tuote/empiirinen-oikeustutkimus/3275943> >

<http://hdl.handle.net/10138/340422>

unspecified

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

6

TUTKIJAN EETTINEN VASTUU SENSITIIVISESSÄ TUTKIMUSHAASTATELUSSA

HEINI KAINULAINEN & PÄIVI HONKATUKIA

6.1 VASTUULLISTA TIETOA TUOTTAMASSA

Tutkimuseetiikasta voidaan tiivistää kolme tärkeää periaatetta: tutkimukseen osallistumisen pitää olla vapaaehtoista, tutkittavien yksityisyyttä on suojattava ja heitä ei saa vahingoittaa.¹ Tässä luvussa tarkastelemme, millaisilla tekijöillä on merkitystä tehtäessä eettisesti kestävästä tutkimuksesta. Pohdimme tutkijan eettistä vastuuta sellaisissa tutkimushaastatteluissa, joissa puhutaan sensitiivisistä aiheista haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten kanssa. Emme pyri antamaan valmiita vastauksia vaan pikemminkin välineitä valmistautua sensitiivisten aiheiden tutkimiseen. Yhtenä olennaisena tavoitteena on herätellä tutkijoita pohtimaan, minkälaisia seurauksia tutkimukseen osallistuminen voi aiheuttaa tutkittavalle henkilölle tai tämän edustamalle ryhmälle.

Haastattelu on erittäin käyttökelpoinen keino hankkia tieteellistä tietoa.² Haastattelun avulla on mahdollista yrittää tavoittaa jotakin selkeää, mihin tutkijalla ei olisi muuten pääsyä.³ Haastatteluilla voidaan myös hakea uusia tai täydentäviä näkökulmia sen tiedon lisäksi, mitä saadaan tutkimuksessa käytetyistä muista aineistoista.⁴ Haastatteluissa tuotettu puhe syntyy inhimillisessä vuorovaikutussuhteessa tutkijan ja tutkimukseen osallistuvan välillä. Puheen sisältöön vaikuttavat monet seikat, kuten käsiteltävät aiheet, tutkijan tapa reagoida haastateltavan kertomukseen sekä molempien motiivit, odotukset ja tunteet. Tämän

lisäksi haastattelussa saatava tieto heijastelee ja uusintaa vallitsevia arvoja, konventioita ja valtasuhteita mutta myös ajankohtaisia yhteiskunnallisia keskusteluja ja ristiriitoja.⁵ Yksittäinen vuorovaikutustilanne ja sitä kehystävät yhteiskunnalliset jännitteet kietoutuvat osaksi tiedontuottamista ja vaikuttavat samalla siihen, miten haastateltava kokee kohtaamisen ja miten se vaikuttaa häneen.

Sensitiivinen aihe on liukuva käsite. Mikä tahansa aihepiiri voi osoittautua sensitiiviseksi kahden ihmisen kohtaamisessa, mutta näin käy erityisesti käsiteltäessä moraalisesti latautuneita tai yhteiskunnallisesti jännitteisiä kysymyksiä.⁶ Myös haavoittuvuutta voidaan määritellä monella tavalla.⁷ Huomio kiinnittyy usein sellaisiin ihmisryhmiin, joiden katsotaan olevan riippuvuussuhteessa tai muulla tavalla valta-asemaltaan heikossa tai alisteisessa asemassa.⁸ Tällaisia ovat esimerkiksi lapset, nuoret, köyhät, kodittomat, marginalisoidut huumeiden käyttäjät ja vähemmistöihin kuuluvat. Marginaalisessa asemassa olevien ihmisten tavoittaminen vaatii tutkijalta tavallisesti ponnisteluja ja herkkyyttä tunnistaa valta-asetelmia ja usein kumuloituvia tai toisiinsa kietoutuneita haavoittuvuutta tuottavia tekijöitä.

Samalla tutkijan on osattava kyseenalaistaa ennakkokäsityksiään tutkittavasta ryhmästä, siihen kuuluvien henkilöiden elämäntilanteista ja heidän tekemistään valinnoista. Sana ”haavoittuvuus” voi olla paitsi avaava myös ulossulkeva käsite, jos sen avulla tehdään kategorisoivia ja leimaavia oletuksia ryhmän jäsenistä tai unohdetaan ryhmän sisäinen moninaisuus. Tasapainoa on haettava, jotta käsitys haavoittuvuudesta ei kääntyisi ylisuojelemiseksi ja holhoamiseksi, jolloin tutkimuksen kohteena olevalta ryhmältä riistetään toimijuus ja mahdollisuus omaan päätösvaltaan ja itsemäärätelyyn.⁹ Marginaaliin asetetut voivat myös itse vastustaa heihin ulkopuolelta kohdistettuja määritelmiä.¹⁰

Haastatteluja tehdään monenlaisista lähtökohdista ja tutkimusintresseistä käsin. Meille on merkityksellistä pohtia eettisesti kestävän tutkimuksen tekemistä, jossa tutkimukseen osallistuvien henkilöiden näkökulma otetaan vakavasti. Heiltä kerättävän tiedon tarkoituksena on synnyttää ymmärrystä paitsi heidän näkemyksistään myös heidän kokemustensa laajemmasta yhteiskunnallisesta kontekstista ja kokemuksia määrittävistä institutionaalisista, kulttuurisista, sosiaalisista ja muista valtasuhteista.¹¹ Vastuulliselta tutkijalta edellytetään refleksiivisyyttä.¹² Sen avulla tutkija pyrkii avaamaan omat lähtökohtansa ja määrittelemään sen näkökulman (*standpoint*), josta käsin hän tekee tutkimusta.¹³ Filosofin Sandra Harding on puhunut vahvan objektiivisuuden ideasta.¹⁴ Hänen mukaansa tiede, joka avoimesti tunnistaa ja tunnustaa intressinsä,

on vähemmän vääristynyttä kuin sellainen tiede, joka uskoo tuottavansa neutraalia, tutkijasta riippumatonta objektiivista tietoa. Tieto on sidoksissa paitsi aikaan ja paikkaan, myös tutkijan omiin lähtökohtiin ja kokemusmaailmaan.¹⁵ Koska tiedolla on aina tarkoitus tehdä jotain, se ei ole luonteeltaan neutraalia tai arvovapaata.¹⁶ Tutkijoita voi rohkaista läpi tutkimusprosessin pohtimaan oman tietämisensä reunaehtoja ja rajoituksia, mutta toisaalta myös uskaltamaan ottaa kantaa.¹⁷

Marginaaliryhmien parissa tutkimusta tehnyt Riitta Granfelt on kirjoittanut empaattisesta asennoitumisesta.¹⁸ Se ilmenee paitsi haastattelutilanteissa myös analysoitaessa tutkimusaineistoa, sillä hänen mukaansa empatian avulla on mahdollista pyrkiä vahvistamaan ja selkiyttämään omaa ajatteluaan. Asettumalla toisen asemaan tutkittava ilmiö voi näyttää ymmärrettävältä kontekstiaan vasten, ja tutkija voi alkaa nähdä siinä uudenlaisia merkityksiä.¹⁹ Voidaan puhua myös myötätunnon politiikasta, joka tarkoittaa avoimuutta, kuuntelemisen taitoa, läsnäoloa ja välittämisen osoittamista.²⁰ Tämän lisäksi voidaan puhua paneutuvasta kuuntelemisesta, jolloin tutkija kuuntelee paitsi haastateltavia myös itseään. Tutkijan onkin osattava yllättyä, nähdä toisin ja epäillä omia käsitteellistyksiään. Refleksiivinen tutkija pohtii koko tutkimusprosessin ajan käsitteiden valintaa sekä niiden käyttöä eri näkökulmista: mitä ne tuovat esiin, mitä jättävät tavoittamatta ja ovatko ne leimaavia. Jo haastattelua suunniteltaessa voi tuntua pulmalliselta, miten lähestyä sellaisia latautuneita aiheita, kuten arkipäivän rasismien kokemuksia, joista ei ole helppo puhua ja jotka pakenevat yksinkertaisia määrittelyjä, tulkintoja ja haastateltavan kannanottoja. Miten tulkita esimerkiksi sitä, kun maahanmuuttajataustaiset nuoret kiistävät rasismien, vaikka he haastatteluissa puhuvat jatkuvasti juuri sellaisista teoista, jotka ulkopuolinen kuulija nimeäisi rasismiksi? Käsitteiden ja tulkinnan valinnan vaikeus ei myöskään helpotu analysoitaessa aineistoa ja pohdittaessa, minkälaisia seurauksia tutkimustuloksilla voi olla tutkittavalle ryhmälle.²¹

6.2 TUTKIMUSETIIKKA TUTKIMUSPROSESSIA JÄSENTÄMÄSSÄ

Rakennamme luvun tärkeiden tutkimuseettisten periaatteiden varaan, jolloin käsittelemme tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuutta, yksityisyyden suojaamista ja tutkimukseen osallistuvien vahingoittamisen kieltoa.²² Nämä kolme periaatetta ovat sidoksissa toisiinsa ja merkityksellisiä läpi koko tutkimusprosessin. Tutkija joutuu pohtimaan ja ottamaan niihin kantaa tutkimuksensa alkumetreiltä asti, ja niiden

kanssa voi joutua kamppailemaan myös tutkimustulosten julkaisemisen jälkeen. Kiperille eettisille kysymyksille on ominaista, että niitä ei ole aina edes mahdollista ennakoita tai ratkaista etukäteen.²³ Eettiselle punninnalle on myös tavallista, että yhtä ainoaa oikeaa ratkaisua ei ole, vaan tutkijalta edellytetään itsenäistä harkintaa ja herkkyyttä tunnistaa muuttuvia tilanteita, joissa yleiset suositukset voivat saada erilaisen painoarvon ja johtaa erilaisiin ratkaisuvaihtoehtoihin.

Eettisiin kysymyksiin valmistautuessaan tutkija kohtaa samalla tietosuojaan liittyviä oikeudellisia kysymyksiä. EU:ssa laadittiin yleinen tietosuoja-asetus (2016/679), jota on sovellettu jäsenvaltioissa toukokuusta 2018 lähtien. Suomessa saatiin 1.1.2019 voimaan uusi tietosuojalaki (L 1050/2018), joka kumosi aikaisemman henkilötietolain. Uuden lainsäädännön yhtenä tarkoituksena on edistää tutkimuksessa käytettävien henkilöiden oikeuksia. Tutkijat ja tutkimusorganisaatiot ovat nyt joutuneet muuttamaan toimintatapojaan, mutta lainsäädännön tuoreuden ja monitulkintaisuuden vuoksi läheskään kaikista kysymyksistä ei ole vielä muodostunut vakiintuneita toimintatapoja tai selkeitä ohjeita.

Selvää kuitenkin on, että uusi lainsäädäntö suorastaan pakottaa suunnittelemaan aikaisempaa huolellisemmin, miten tutkimusaineistoja kerätään, käsitellään ja säilytetään sekä miten tutkittavien henkilöiden oikeuksista huolehditaan.²⁴ Tutkimussuunnitelman laatimisen lisäksi on tavallisesti tehtävä tietosuojailmoitus, pohdittava vaikutustenarvioinnin tarpeellisuutta ja haettava tutkimuseettisen toimikunnan lausunto. Tutkittavien tavoittaminen voi edellyttää myös tutkimusluvan hakemista portinvartijoina toimivilta organisaatioilta, kuten koululta, turvakodilta tai vankilalta. Tämän lisäksi voi olla tarkoituksenmukaista laatia vielä erillinen aineistonhallintasuunnitelma, haastateltaville annettava tutkimustiedote ja yksityiskohtainen suostumislomake.

Tietosuojailmoitusta laadittaessa kannattaa perehtyä omasta organisaatiosta löytyviin ohjeisiin ja konsultoida opinnäytteen ohjaajaa, tutkimusyhteisöä tai organisaatiossa nimettyä tietosuojavastaavaa.²⁵ Arkaluonteisia aiheita käsittelevissä tutkimuksissa voi olla tarpeen tehdä yhteistyössä tietosuojavastaavan kanssa vaikutustenarviointi, joka on toimitettava Tietosuojavaltuutetulle.²⁶ Toisinaan riittävää on tehdä kevyempi vaikutustenarviointi, jota ei toimiteta Tietosuojavaltuutetulle mutta jonka avulla paikannetaan tutkimuksesta tutkittavalle aiheutuvia erilaisia riskejä.

Jos tutkimuksessa on tarkoitus haastatella haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä, on usein perusteltua hakea ennakkolausunto oman taustaorganisaation eettiseltä toimikunnalta. Useissa yliopistoissa on

linjauksena, että notaarin, kandidaatin tai maisterin perustutkintoa varten tehtäviin opinnäytteisiin ei tarvitse hakea ennakkolausuntoa. Vaikka lausuntoa ei haettaisi, vastuullinen opinnäytteen tekijä ei voi välttyä pohjimasta tutkimuseettisiä kysymyksiä, mistä myös opinnäytteen ohjaaja kantaa vastuuta. Eettiset toimikunnat käsittelevät lausuntopyyntöjä, kun kysymys on esimerkiksi väitöskirjaan tähtäävästä tutkimuksesta tai jos tiedossa on, että opinnäytteen pohjalta on tarkoitus kirjoittaa tieteellinen artikkeli sellaisessa tiedejulkaisussa, jossa vaaditaan ennakkoarvioinnin läpikäymistä. Myös jos tutkija haluaa rekrytoida haastateltavia tietyistä organisaatiosta tai toteuttaa haastatteluja sen tiloissa, hänen pitää tavallisesti hakea tutkimuslupa näiltä organisaatioilta. Sen osana on käsiteltävä monia eettisiä ja tietosuojaan liittyviä kysymyksiä.

Tutkija voi kokea tällaisiin kysymyksiin perehtymisen ikävänä ja haastattelujen aloittamista viivyttävänä hidasteena. Kysymys on kuitenkin ennen kaikkea siitä, että tutkimukseen osallistuvien henkilöiden oikeuksista tiedotetaan ja huolehditaan aikaisempaa perusteellisemmin. Näiden asiakirjojen laatimisen myötä tutkija tulee paikantaneeksi ja arvioineeksi erilaisten riskien toteutumisen mahdollisuuksia ja niihin varautumista, mikä edistää eettisesti kestävämpien tutkimusten tekemistä.²⁷

6.3 TUTKIMUKSEEN OSALLISTUMISEN VAPAAEHTOISUUS

Jokaisella ihmisellä on oikeus päättää, haluaako hän osallistua tutkimukseen vai ei. Osallistumisen pitää olla vapaaehtoista, eikä tutkimusta ole yleensä sopivaa tehdä salaa.²⁸ Vapaaehtoisuuden näkökulmasta on hyvä pysähtyä miettimään, minkälaisia valtasuhteita tutkijan ja tutkittavien välillä voi olla ja miten ne voivat vaihdella tutkimusprosessin eri vaiheissa. Jos haastateltavien löytämisessä käytetään apuna ulkopuolista tahoa, on syytä tunnistaa mahdolliset riippuvuussuhteet potentiaalisten haastateltavien ja tosiasiallista rekrytointia suorittavien henkilöiden välillä.²⁹ Tutkimuseettisen neuvottelukunnan vuonna 2019 julkaisemissa ihmis-tutkimuksen eettisissä periaatteissa korostetaan, että tällaisissa tilanteissa rekrytoitavalle ei saisi syntyä tunnetta osallistumisen pakollisuudesta eikä pelkoa kielteisistä seurauksista, jos hän ei halua osallistua tutkimukseen.³⁰ Vastaavia valtasuhteita ilmenee tilanteissa, joissa tutkija on eräänlaisessa kaksoisroolissa. Kysymys voi olla esimerkiksi poliisista, joka toimii työnsä puolesta rikostutkinnassa kuulustelijana mutta pohtii nyt opinnäytettä tehdessään tutkijan ominaisuudessa haastattelujen tekemistä kuulustelutaville.

Ihmistutkimuksen eettisissä periaatteissa todetaan, että osallistumisen vapaaehtoisuuden pitää rakentua *tietoon perustuvan suostumuksen* varaan.³¹ Rekrytoitaville on annettava etukäteen riittävästi tietoa tutkimuksesta ja heille on varattava sopivasti aikaa pohtia halukkuuttaan osallistua siihen. Tutkimustiedotteessa on hyvä kertoa tutkimusaiheen ja tutkijan yhteystietojen lisäksi tutkimuksen tavoitteista, kerättävänä olevasta tutkimusaineistosta ja siitä, miten tutkittavien yksityisyydestä huolehditaan. Haastatteluun osallistumista pohtiva tarvitsee lisäksi konkreettista tietoa haastattelun paikasta ja kestosta. Tutkimustiedote kannattaa kirjoittaa mahdollisimman selkeästi. Tutkija saattaa helposti sokeutua oman tieteenalansa käsitteistölle, mutta tieteellistä jargonia ja leimaavaa kielenkäyttöä on syytä välttää.³²

Tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuudesta on huolehdittava myös alaikäisten kohdalla. Ihmistutkimuksen eettisissä periaatteissa todetaan, että alaikäisten tulee saada päättää itseään koskevista asioista kehitystään vastaavalla tavalla. 15 vuotta täyttäneiden nuorten katsotaan olevan kelpoisia päättämään itse halukkuudestaan osallistua tutkimukseen, mutta tällöinkin voi olla perusteltua tiedottaa asiasta huoltajille. Alle 15-vuotiailta pitäisi saada suostumus sekä huoltajalta että lapselta.³³

Tutkijan huolena voi olla sopivien haastateltavien löytäminen ja motiivointi. Osa mielenkiintoisista tutkimushankkeista on kariutunut tai joututtu tekemään toisella tavalla, kun rekrytoitavat eivät ole suostuneet haastateltaviksi.³⁴ Toisinaan suostumuksensa antaneella voi olla aitoa halua osallistua tutkimukseen, mutta hän ei esimerkiksi kuormittavan elämäntilanteensa takia kykene lunastamaan lupaustaan.³⁵ Tutkijana joutuu tasapainottelemaan sen välillä, kuinka monta kertaa voi yrittää sopia uutta tapaamista ja missä vaiheessa on parempi luopua. Kieltäytyminen ei ole loukkaus tutkijaa kohtaan, vaan välttely voi olla haastateltavan tapa toteuttaa itsemääräämisoikeuttaan.

Haavoittuvassa asemassa olevien ihmisten rekrytointi tutkimukseen voi olla työlästä, koska ihmisillä voi olla monenlaisia syitä pysytellä kaukana tutkijoista. He eivät välttämättä tunne luottamusta tutkimusta, tutkijaa tai tämän edustamaa organisaatiota kohtaan. Heidän elämäntilanteensa voi olla liian kuormittava tai he eivät halua palata muistelemaan itselleen kipeitä tai epämiellyttäviä tapahtumia tai kokemuksia. Osa on kokenut epäoikeudenmukaista kohtelua tai suoranaista kaltoinkohtelua, ja nurjamielisyyys yhteiskunnallisia vallankäyttäjiä kohtaan saatetaan ulottaa tutkijoihin.³⁶ Kokemukset yhteiskunnan tai yhteisön leimaavista tai syrjivistä käytännöistä voivat johtaa osattomuuden tunteisiin, jolloin henkilö ei usko tulevaisuudeksi myöskään tutkimuksessa.³⁷ Osa voi

kokea huolta tai suoranaista pelkoa tutkimukseen osallistumisen aiheuttamista haitallisista seurauksista. Näin voi olla, kun kysymyksessä on tunnistettavissa oleva (esimerkiksi pieni etninen) ryhmä tai haastattelu laitotosolohuhteissa, jolloin tutkimukseen osallistuminen voi tulla muidenkin laitokseen sijoitettujen tai siellä työskentelevien tietoon.³⁸

Toisinaan tutkijan apuna varsinkin rekrytointivaiheessa tai jopa haastattelujen toteuttajana voi olla tutkittavan kohderyhmän kanssa luottamuksellisissa väleissä oleva henkilö.³⁹ Luottamuksellisen suhteen aikaansaamiseksi tutkija voi myös viettää aikaa siinä ympäristössä, josta hän pyrkii tavoittamaan haastateltavia.⁴⁰ Esimerkiksi nuoret saattavat arvostaa sitä, jos heillä on etukäteen mahdollisuus jutella kasvokkain tutkijan kanssa ja kysellä tutkimuksesta.⁴¹ Hyviä kokemuksia on saatu sosiaalisen median ja nuorten suosimien viestintäkanavien käyttämisestä. Tutkijat ovat esittäytyneet ja kertoneet tutkimuksestaan eri kanaville toimitetuissa lyhyissä videoissa. Toisinaan käytetään niin sanottua lumipallomenetelmää, jolloin haastatteluun jo osallistuneita voidaan pyytää luovuttamaan tutkimustiedote muille heidän tiedossaan oleville mahdollisille haastateltaville.⁴²

Myös niin sanottu kanssa- tai vertaistutkijuus voi madaltaa kynnystä osallistua tutkimukseen ja edistää tutkimukseen osallistuvien mahdollisuuksia ymmärtää ja toisinaan jopa määritellä tutkimuksen ydintä. Tällöin tietoa tuotetaan yhteistyössä tutkijoiden ja tutkittavien kanssa. Tällaisen tutkimusasetelman rakentaminen on aikaa vievää ja siihen voi sisältyä monenlaisia odotuksia puolin ja toisin. Avoin keskusteluyhteys tukee hyvän lopputuloksen saavuttamista. Kanssatutkijuus voi lisätä yhteiskunnallisen osallisuuden kokemusta, mikä on saattanut olla lähtötasoltaan heikko varsinkin marginaalisiin asemiin, kuten etnisiin vähemmistöihin kuuluvilla.⁴³

Ihmistieteellisissä tutkimuksissa ei ole pidetty sopivana, että tutkimukseen osallistuminen perustuisi siitä saatavaan palkkioon, toisin kuin lääketieteellisissä tutkimuksissa.⁴⁴ Ohje ei kuitenkaan koske matkakulujen tai muiden vastaavien haastatteluun osallistumisesta aiheutuvien rahallisten menojen korvaamista. Myös elokuvalippujen tai lahjakortin luovuttamista on pidetty sopivana haastattelun lopussa. Tämä on osoitus paitsi haastateltavan arvostamisesta, myös pieni korvaus hänelle aiheutuneesta vaivannäöstä.

6.3.1 SUOSTUMUSTA UUSINNETTAVA LÄPI TUTKIMUKSEN

Tutkimuseettiset kysymykset kannattaa käsitellä yhdessä haastateltavan kanssa, kun haastattelua ollaan aloittelemassa. Tutkimuseettisissä käytännöissä kannustetaan usein kirjallisen suostumuslomakkeen allekirjoittamiseen. Suostumuksen pelkistäminen pelkäksi allekirjoitukseksi ei ole mielestämme eettisesti riittävää. Toisinaan haastateltava voi olla haluton jättämään kirjallisesti itsestään mitään jälkeä, ja meidän mielestämme haastateltavan tahtoa pitäisi kunnioittaa tässä asiassa.⁴⁵ Sen sijaan pidämme hyvänä käytäntönä, että haastateltava saa tietoa suullisesti ja kirjallisesti, ja hänelle annetaan todellinen mahdollisuus päättää useista tutkimuksen toteuttamiseen liittyvistä käytännöistä.

Haastateltavan halukkuus osallistua tutkimukseen ei välttämättä merkitse, että hän olisi suostunut kaikkiin tutkijan näkökulmasta tarpeellisiin toimenpiteisiin. Siksi olisikin hyvä, että haastateltavan kanssa käytäisiin läpi erillinen suostumuslomake, jonka avulla hän yleisen lausekkeen lisäksi ottaa eritellysti kantaa esimerkiksi siihen, suostuuko hän henkilötietojensa käsittelyyn, haastattelun nauhoittamiseen ja litterointiin, tunnistetietojen poistamisen jälkeen sitaattien käyttämiseen tai tutkimusaineiston jatkokäyttöön.⁴⁶

Ensimmäistä tutkimusta suunniteltaessa ei helposti tule mieleen, että haastateltavilta kannattaisi pyytää lupa haastatteluaineiston jatkokäyttöön ja luovuttamiseen muille tutkijoille. Tutkijalle voi olla hyödyllistä, jos haastatteluaineistoa tai näytteitä siitä luetaan ja arvioidaan yhdessä kollegoiden, tutkimusryhmän tai ohjaajan kanssa.⁴⁷ Lupa on tarpeellinen myös silloin, kun tutkija jatkaa tutkimuksen parissa esimerkiksi sellaisessa tutkimusryhmässä, joka voisi uusissa hankkeissaan hyödyntää aikaisempaa haastatteluaineistoa. Laadullinen aineisto voi tuntua sitä keränneen tutkijan mielestä niin erityiseltä, että hän ei näe mahdolliseksi, että muut tutkijat voisivat käyttää sitä jatkossa. Haastatteluun osallistuva henkilö voi kuitenkin suhtautua asiaan eri tavalla. Kokemuksemme mukaan haastateltava voi päinvastoin toivoa, että hänen käyttämänsä aika ja vaiva ei typistyisi vain yksittäiseen vieraskieliseen artikkeliin tai yhteen julkaisematta jäävään opinnäytteeseen.⁴⁸ Osaa motivoi tutkimukseen osallistuminen juuri siitä syystä, että heidän kertomilla asioilla olisi vaikutusta laajemminkin. He saattavat toivoa, että tutkimus onnistuisi lisäämään ymmärrystä vastaavassa tilanteessa olevia ihmisiä kohtaan, saisi viranomaiset tai muut toimijat tarkastelemaan kriittisesti käytäntöjään tai johtaisi muunlaisiin muutoksiin, mikä edistäisi tai parantaisi heidän kaltaistensa ihmisten kohtaamista ja elämän olosuhteita.

Nykyisin useat tutkimusta rahoittavat organisaatiot ovat sitoutuneet avoimen tieteen periaatteiden ja käytäntöjen edistämiseen ja kannustavat tutkijoita avaamaan keräämänsä aineistot muiden käyttöön.⁴⁹ Esimerkiksi Tampereella toimiva Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto ottaa vastaan tutkijoiden keräämiä aineistoja, joiden jatkokäyttöön voi myös asettaa erilaisia ehtoja.⁵⁰

Tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuutta ei pidä ymmärtää kerraluonteisesti käsiteltynä asiana, vaan sitä koetellaan läpi tutkimuksen. Haastateltavalla on aina oikeus olla vastaamatta yksittäiseen kysymykseen, keskeyttää haastattelu tai vetäytyä kokonaan tutkimuksesta.⁵¹ Myös uusi tietosuojalainsäädäntö säätelee näitä seikkoja aikaisempaa tarkemmin. Haastateltu voi myöhemmin katua, miten avoimesti hän puhui haastattelussa. Nykyinen uusi tietosuojalainsäädäntö antaa tutkittavalle oikeuden ”tulla unohtetuksi”. Suostumuksen peruuttaminen on toki tutkijan näkökulmasta harmillista, mutta tähänkin liittyvistä käytännöistä olisi hyvä keskustella ja sopia avoimesti haastateltavan kanssa. Näin voidaan keskustella esimerkiksi siitä, miten käsitellään sitä aineistoa, jonka tutkija on saanut ennen haastattelun keskeytymistä tai haastateltavan vetäytymistä tutkimuksesta.

Tutkija voi antaa haastateltavalle mahdollisuuden tarkistaa litteroitu haastattelu tai kommentoida käsikirjoitusta. Tutkijan kannattaa myös valmistautua kertomaan lisätietoja tutkimuksesta. Haastateltavaa saattaa kiinnostaa, kuinka kauan haastattelunauhoja on tarkoitus säilyttää. Hän voi myös kysellä, milloin tutkimus valmistuu tai miten hän saa tutkimusjulkaisun käsiinsä.⁵²

6.4 HAASTATELTAVAN SENSITIIVINEN KOHTAAMINEN

Sensitiivisten aiheiden äärellä tutkija joutuu etukäteen harkitsemaan haastattelustrategiaansa. Hänen pitää ratkaista, mitä hän haluaa kysyä, miten hän muotoilee kysymyksensä ja millä kysymyksillä hän aloittaa haastattelun.⁵³ Yksityisiä, arkaluonteisia tai moraalisesti latautuneita aiheita voi tuntua vaikealta nostaa esille. Granfelt on huomauttanut, että liian hienotunteinen tutkija ei välttämättä saa kovin rikasta tai syvällistä aineistoa, jos hän ei uskalla esittää kysymyksiä vaikeista aiheista.⁵⁴ Sensitiivisistä asioista vaikeneminen ja niiden ohittaminen voi olla yksilön kannalta jopa epäeettisempää kuin niistä kysyminen.⁵⁵ Granfeltin mukaan tutkimuksissa olisi jätettävä tilaa myös epäonnistumisten ja selviytymättömyyden kertomuksille.⁵⁶ Tutkijan on hänen mukaansa kyettävä olemaan läsnä

siinä todellisuudessa, mitä haastateltava hänen kanssaan rakentaa ja pysyttävä kohtaamaan kunnioittavasti kertomus, joka voi olla täynnä epäonnistumisia, menetyksiä ja vääriä valintoja. Kun käsitellään raskaita elämänkokemuksia tai vaikeita elämäntilanteita, toisinaan ongelma muodostuu Granfeltin mukaan pikemminkin haastattelijan kyvyttömyys sietää omaa avuttomuuden tunnettaan kuin se, kestääkö haastateltava oman kertomuksensa aiheuttaman tunnekuorman.⁵⁷

Hyvä haastattelija on intensiivisesti läsnä haastattelutilanteessa. Sosiologi Matti Hyvärinen⁵⁸ on lähestynyt asiaa pohtimalla läsnäolon tapaa, johon vaikuttaa haastattelijan asenne. Hän on kiteyttänyt seuraavan luettelon: 1) Osoita kiinnostusta. 2) Osoita, ettet yritä tietää paremmin. 3) Osoita kunnioitusta. 4) Älä tuomitse, äläkä arvioi haastateltua moittimalla tai kehumalla. 5) Anna kertomuksen muodostumiselle riittävästi tilaa ja aikaa. 6) Rakenna seuraava kysymys juuri kerrotun varaan ja pyydä tarvittaessa tarkennuksia. 7) Opi olemaan hiljaa ja sietämään hiljaisuutta.⁵⁹ Nämä kohdat ovat käsityksemme mukaan tärkeitä kenen tahansa kohdalla, mutta erityisesti haastateltaessa haavoittuvassa asemassa olevia ihmisiä.

Laadullista tutkimusta tehdään toisinaan hakemalla tutkimuksenteon ihanteita määrällisen tutkimuksen puolelta. Joskus tutkija kantaa suhteettoman suurta huolta siitä, pystyykö hän käyttäytymään neutraalisti tai muistaako hän kysyä kaikki haastattelurunkoonsa kirjaamat kysymykset tai jopa esittää ne samassa järjestyksessä eri haastateltaville. Me kannustamme tekemään laadullista tutkimusta siten, että tietoa rakennetaan vuorovaikutussuhteessa haastateltavien kanssa. Tällöin tutkijan on antauduttava haastattelutilanteeseen, asetuttava kuuntelemaan ja oltava avoimena, jotta haastattelussa saavutettaisiin haastateltavalle merkityksellisiä näkökulmia.⁶⁰

Haastattelukysymysten muotoilua suunniteltaessa on hyvä jättää haastateltavalle tilaa kertoa itselleen tärkeistä asioista. Puhetta rajoittaa huomattavasti, jos kysymykseen voi vastata vain ”kyllä” tai ”ei”. Tutkijan kannattaa pohtia, miten haastateltava pääsee itse vaikuttamaan esille nostettaviin asioihin tai teemoihin. Yksi tapa on kysyä suoraan haastattelun eri vaiheissa, mitä jäi kysymättä tai käsittelemättä.⁶¹

Tutkimushaastattelussa pyritään rakentamaan luottamuksellista ilmapiiriä ja hyvää vuorovaikutussuhdetta, jossa haastateltavaa rohkaistaan puhumaan mahdollisimman vapaasti ja avoimesti. Yhtenä avaimena on ihmistä arvostava ja kunnioittava ote. Haastateltava aistii helposti, jos tutkija ei ole aidosti kiinnostunut hänen kertomuksestaan tai intensiivisesti läsnä haastattelutilanteessa.

Sensitiivinen tutkija huolehtii siitä, että haastatteluissa kysytyistä asioista puhuminen ei muodostuisi liian kuormittavaksi haastateltavalle. Aikaisemmin voimassa olleissa Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeissa todettiin osuvasti, että tutkijan on oma-aloitteisesti kannettava vastuuta haastateltavan hyvinvoinnista. Kiusaantuneisuus, vaivautuneisuus, pelokkuus tai fyysinen väsymys voivat muodostaa riittävän perusteen keskeyttää haastattelu, vaikka haastateltava ei ilmaisisi tätä suoraan.⁶²

Haastattelun järjestäminen rauhallisessa paikassa ja riittävän ajan varaaminen luovat kiireetöntä ilmapiiriä, mikä tukee haastateltavan omaehtoista etenemistä kertomuksen muodostamisessa.⁶³ Haavoittuvassa asemassa olevia haastateltavia on syytä kuunnella herkällä korvalla ja varoa painostamasta. Monissa meidän tekemissämme haastatteluissa on käsitelty erittäin arkaluonteisia ja yksityisiä aiheita. Haastateltavat ovat kuitenkin erilaisia siinä, miten he reagoivat kysymyksiin ja miten he määrittelevät yksityisyytensä rajat. Toiset voivat avautua tutkijalle hyvinkin kipeistä tapahtumista ja kokemuksista, kun taas toiset pysyvät sulkeutuneina.⁶⁴ Jotkut ovat saattaneet jo etukäteen pohtia pitkään, mitä he ovat valmiita kertomaan ja saattavat todeta tutkijalle päättäväisesti, etteivät he halua puhua joistakin aiheista. Osa ihmisten hyvin tuskallisista ja ahdistavistakin tarinoista voi olla kerrottu useaan kertaan jo ennen haastattelua, kun taas osa tarinoista on yksityisempiä tai salaisempia, ja henkilö saattaa pukea ne sanoiksi ensimmäistä kertaa vasta haastattelutilanteessa.⁶⁵

Tutkijan täytyy hyväksyä, ettei haastateltava ole valmis kertomaan avoimesti kaikista elämäänsä liittyvistä asioista. Kieltäytyminen on hänen oikeutensa. Se voi tapahtua aktiivisena pidättäytymisenä vastata hänelle esitettyyn kysymykseen mutta myös joidenkin asioiden ohittamisena. Tiedon ja tietämisen paikallisuutta korostava sijoittumisen epistemologia kannustaa ja velvoittaa tutkijaa arvioimaan puhuttujen ja puhumatta jätettyjen asioiden suhdetta haastattelutilanteessa vaikuttaviin eriarvoistaviin hierarkioihin sekä näiden tekijöiden vaikutusta haastattelukohtaamisten pohjalta tuotettuun tietoon.⁶⁶ Haastatteluaineistolle kannattaa esittää analyysivaiheessa kysymys, mitä jäi sanomatta tai mitä siitä puuttuu.

Niin tutkimukseen osallistuvien kuin tutkijoidenkin vuorovaikutus-aidot vaihtelevat. Tutkijat muodostavat eri tavoilla suhdetta haastateltaviinsa. Siinä missä yksi tutkija kokee helpoksi olla läsnä ja ehkä jopa kertoa itsestään, toinen kokee astuvansa epämukavuusalueelle. Jokaisen tutkijan täytyy toimia siten kuin hänestä itsestään tuntuu luontevalta. Jokainen haastattelu on samalla oppimiskokemus, ja tutkijan vuorovaikutustaitoja

voi pyrkiä kehittämään. Omia ajatuksia voi myös kirjata tutkimuspäiväkirjaan ja keskustella niistä kollegoiden kanssa.

Jos varsinkin aloittelevalla tutkijalla on mahdollisuus tehdä haastattelu yhdessä kokeneemman tutkijan kanssa, tähän mahdollisuuteen kannattaa tarttua. Myös tutkimusavustajana toimiminen ja jo pelkkä haastatteluaineiston litteroiminen voi avata mielenkiintoisen ikkunan siihen, miten joku toinen tekee haastattelun. Itse olemme kokeneet hyödylliseksi haastatteleminen yhdessä kollegan kanssa. Yhdessä tekeminen perustuu luottamukseen ja avoimeen keskusteluyhteyteen ja tarjoaa samalla hyvän mahdollisuuden reflektoida haastattelun herättämiä ajatuksia ja tunteita. Yhteinen keskustelu luo hedelmällistä pohjaa aineiston analyysille, koska tutkija alkaa samalla jo jäsentää laadullisesta aineistosta löytyviä tärkeitä piirteitä ja niihin otettavia näkökulmia. Lisäksi kollegasta on apua yllättäen esille nousseiden tutkimuseettisten kysymysten ratkaisemisessa. Kokemustemme mukaan haastateltavat eivät ole kokeneet kahden haastattelijan läsnäoloa haitalliseksi.

Myös haastateltavia voi olla kaksi tai useampia. Esimerkiksi nuorten parissa ryhmähaastattelu on hyvä tapa murtaa aikuisten ja nuorten välisiä valta-asetelmia. Ennestään tuntematon tutkija voi vaikuttaa nuoren silmissä etäiseltä tai pelottavalta auktoriteettihahmolta, mutta mahdollisuus tulla haastatteluun yhdessä kaverin kanssa voi alentaa nuorten kynnystä osallistua tutkimukseen. Toisaalta kaikille nuorille ryhmämuotoinen keskustelu ei ole luontevaa. Siksi on eettisesti perusteltua antaa nuorten valita itse, haluavatko he osallistua yksin, parina vai ryhmässä. Lisäksi ryhmissä voi esiintyä sellaisia valtasuhteita, joista tutkija tietää vähän. Ympärillä oleva ryhmä vaikuttaa siihen, minkälaisista aiheista ollaan valmiita puhumaan tai minkälaiseksi yhteinen kertomus lopulta muodostuu. Ryhädynamiikan vuoksi jotkin mielipiteet voivat nousta väittelyn kohteiksi ja tulla esiin ehkä hyvinkin kärjekkäinä. Joskus taas ryhmässä vallitsevat valtasuhteet voivat johtaa liian yhdenmukaiseen kuvaan keskustellusta aiheesta, varsinkin jos hiljaisemmat eivät saa ääntään kuuluville. Tutkija pyrkii havainnoimaan näitä ryhmässä esiintyviä dynamiikkoja ja reagoimaan niihin. Tutkijan reaktioilla on siten vaikutusta niin tuotettuun tietoon kuin osallistujien kokemuksiin haastatteluista. Pidämme toimivana käytäntönä, että ryhmähaastatteluissa on mukana vähintään kaksi tutkijaa, jolloin rooleja on mahdollista jakaa esimerkiksi siten, että toinen on aktiivinen haastattelijana ja toinen enemmän tarkkailijana ja täydentäjä.⁶⁷

6.4.1 TUNTEIDEN KÄSITTELYÄ JA HALLINTAA

Tutkijaa kantaa usein huolta haastattelun aiheuttamasta tunnekuormasta ja muista vaikutuksista haastateltavalle. Tutkijan kannattaa myös pyrkiä ennakoimaan, miten hän itse hallitsee omia tunteitaan tai minkälaista sanallista tai sanatonta palautetta hän on valmis antamaan kuulemansa johdosta. Tutkimusetiikasta paljon kirjoittanut Arja Kuula on todennut, että täydellisesti etäännytetty tunteettomuus ei ole tutkijalle mahdollista, eikä meidän mielestämme se ole edes tavoittelemisen arvoista.⁶⁸

Tutkija voi kokea monenlaisia tunteita kuunnellessaan haastateltavien kertomuksia. Meidän mielestämme tutkija saa osoittaa olevansa tunteva ihminen, mutta toisaalta häneltä edellytetään samalla tunteiden hallintaa. Liiallinen myötäeläminen voi kääntyä itseään vastaan, eikä tutkijan pitäisi myöskään mennä liian syvälle samaan tunnetilaan haastateltavan kanssa.⁶⁹ Tunteiden kirjo saattaa päästä valloilleen haastattelutilanteen jälkeen tutkimusaineistoa sulateltaessa, litteroitaessa tai analysoitaessa. Avuttomuus tai voimattomuus haastateltavan vaikean elämäntilanteen edessä, harmitus hänen kokemastaan epäoikeudenmukaisesta kohtelusta, huoli hauras-tuneesta toimijuudesta tai hänen tarvitseman avun saamisesta ja muusta selviytymisestä voi tuntua erittäin kuormittavalta. Tutkija voi tuntea syyllisyyden tunteita oman etuoikeutetun elämänsä takia.⁷⁰ Tutkijoiden välinen kollegiaalisuus ja mahdollisuus purkaa ristiriitaisia tunteita tutkimusryhmässä voivat olla hyviä tapoja vähentää henkistä kuormitusta, mutta tarvittaessa on ehdottomasti syytä hakea ammattiapua, kuten työhönohjausta.

6.5 YKSITYISYYDEN SUOJAAMINEN

Yksityisyyden suojaaminen tulee esille tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa. Kysymys on siitä, miten tutkimusaineistoa kerätään, käsitellään, säilytetään sekä millä tavalla tutkimustulokset raportoidaan ja julkaistaan. Yksityisyyden suojaamisella on merkitystä vahingoittamisen kiellon näkökulmasta, koska henkilöllisyyden paljastuminen voi olla haitallista tutkimukseen osallistuneelle ihmiselle.

Henkilötietoina pidetään kaikkia sellaisia tietoja, joiden perusteella henkilö voidaan tunnistaa. Tutkimushaastattelua tekevä tutkija on lähes aina tekemisissä henkilötietojen kanssa, sillä hän saa tyypillisesti käsiinsä haastatteluun osallistuneen henkilön nimen, postiosoitteen, puhelinnumeron, sähköpostiosoitteen, kuvan tai haastattelunauhalla olevan äänen.⁷¹ Henkilötietojen käsitteleminen edellyttää, että tutkija noudattaa

tietosuojasäännöksiä. Ihmistieteen eettisissä periaatteissa muistutetaan, että henkilötietojen käsittelyä koskevat päätökset on perusteltava ja dokumentoitava niin selkeästi, että ne ovat jälkikäteen tarkistettavissa.⁷²

Eettisesti vastuullinen tutkija voi lähestyä yksityisyyden suojaa eri näkökulmista ja pohtia, keitä tai mitä tahoja vastaan hän pyrkii suojelemaan haastateltavaa. Hänen kannattaa pyrkiä erittelemään, minkälaisia haitallisia tai vahingollisia seurauksia tutkittavan henkilöllisyyden paljastuminen aiheuttaisi. Kysymys voi olla erilaisista fyysisistä, henkistä, sosiaalisista ja taloudellisista seurauksista, joista osa on luonteeltaan vakavia tai pitkäkestoisia. Tutkimustiedot voivat kiinnostaa myös viranomaisia. Kriminologista tutkimusta tekevä saattaa saada tietoonsa poliisia kiinnostavia rikoksiin ja rikostentekijöihin liittyviä asioita. Tutkijoilla ei ole kuitenkaan vastaavaa lähdesuojaa, kuten esimerkiksi toimittajilla. Huumetutkimuksen piirissä onkin kantapään kautta opittu, että tutkimusaineistoja pitää käsitellä ja säilyttää niin, että poliisilla ei varmasti ole pääsyä niihin.⁷³

Yksityisyyden suojan rikkoutuminen voi aiheutua paitsi ulkopuolisista tekijöistä myös sisäisistä toimijoista ja toimintatavoista. Jälkimmäisellä tarkoitamme tutkijan, tutkimusavustajan tai tutkimusryhmän toimintaa sekä tutkimusorganisaatiossa noudatettuja puutteellisia toimenpiteitä tietosuojan tai tietoturvan takaamiseksi. Tahallisen toiminnan lisäksi taustalla voi olla uteliaisuutta, ajattelemattomuutta, huolimattomuutta tai jopa tutkimusaiheiden tai -prosessin aiheuttamaa henkistä kuormitusta, jolloin ulkopuolisille tullaan epähuomiossa paljastaneeksi salaisia asioita. Vaitiolositoumuksen laatiminen ja allekirjoittaminen voi selvittää näitä pelisääntöjä tutkimusryhmässä. Myös jatkuva keskusteluyhteys opinnäytteen ohjaajan tai tutkimusryhmän kanssa voi edistää yksityisyyden suojan säilymistä.

Tutkimusta suunniteltaessa on kiinnitettävä erityistä huomiota tutkittavien henkilötietoihin, kuten nimeen, sukupuoleen, ikään, yhteystietoihin, henkilön terveydentilaa tai ominaisuuksia koskeviin tietoihin ja kerätä niitä vain siinä määrin kuin se on tutkimuksen tarkoitusta varten välttämätöntä. Tutkimuksen elinkaarta suunniteltaessa kannattaa pyrkiä siihen, että suorien henkilötietojen käyttäminen vähenisi tutkimusprosessin edetessä. Tämä on lähtökohtana myös tietosuojadirektiivissä. Yhtenä konkreettisenä suosituksena voi esittää, että suoria henkilötietoja tallennettaisiin mahdollisimman vähän ja niitä säilytettäisiin erityisen huolellisesti. Samoin on syytä menetellä kaiken sellaisen aineiston kohdalla, josta yksittäinen henkilö voi välillisesti tai pienellä vaivalla paljastua. Toisinaan jo haastatteluaineiston litterointia voidaan tehdä niin, että henkilöiden

nimet, paikkakunnat ja muut vastaavat tiedot poistetaan tai muunnetaan. Suoria henkilötietoja sisältävää aineistoa, kuten tutkimukseen osallistuneiden yhteystietoja ja haastattelunauhoja kannattaa säilyttää erillään muusta tutkimusaineistosta (esimerkiksi lukitussa kaapissa tai salasanoilla suojatuissa tiedostoissa tietoturvalisessä verkkoympäristössä). Toisinaan on perusteltua hävittää tällaiset aineistot (esimerkiksi haastattelunauhut) tietoturvalisellä tavalla jo tutkimusprosessin aikana tai viimeistään tutkimuksen valmistuttua.⁷⁴

Tutkimusaineiston pitkäkestoinen tai pysyvä säilytys tehdään varsin usein sellaisessa muodossa, että mahdollisuus tunnistaa yksittäinen henkilö vähenee huomattavasti tai siitä tulee mahdotonta. Kysymys on nyt esimerkiksi litteroiduista haastatteluista. Aikaisemmin puhuttiin yleisesti aineiston anonymisoinnista. Tietosuojadirektiivin myötä edellytetään, että anonymisoinnista saa puhua vain sellaisissa tilanteissa, joissa henkilötietojen poistaminen tai muuntaminen on täysin peruuttamaton toimenpide. Näin ei ole, jos tutkijan hallussa säilyisi listaus esimerkiksi koodistosta ja peitenimistä, joita käyttämällä tutkittavien henkilöllisyys olisi palautettavissa. Nykyisen sanaston mukaan on puhuttava pseudonymisoinnista, jolloin tutkimusaineistoissa esiintyviä henkilöitä ei voi yhdistää tiettyyn henkilöön ilman lisätietoja. Tietosuojavaltuutettu kehottaa kuitenkin pitämään tällaiset lisätiedot huolellisesti erillään tutkimusaineistosta ja muistuttaa, että pseudonymisoinnin kysymys on edelleen oikeudellisesti henkilötietojen käsittelystä.⁷⁵

Yksityisyyden suojaamisen näkökulmasta kannattaa muistaa, että vaikka suurin osa tutkimuksen lukijakunnasta ei pystyisi helposti tai ehkä laisinkaan selvittämään, kuka on osallistunut tutkimukseen, se voi kuitenkin olla joillekin mahdollista. Tapauksia on monenlaisia. Rekrytointiin tai haastattelutilanteiden järjestämiseen on voinut osallistua ulkopuolisia henkilöitä. Tutkimuksen kohteena voi olla niin erityinen tai pieni ryhmä, että se on joidenkin tunnistettavissa. Näin voi käydä, jos tutkimusaineistosta on nostettu esille hyvin harvinaisia tai ainutlaatuisia tapauksia. Haastattelusitaateissa käytetty kieli, kielikuvat tai kertomusten yksityiskohdat ovat joskus paljastaneet haastatellun henkilön tutkimuksen kohteena olleelle tai sen hyvin tuntemalle yhteisölle. Tutkija joutuukin pohtimaan tarkkaan, minkälaisia valintoja ja rajauksia hän tekee tutkimusraportissaan tutkimukseen osallistuneiden henkilöiden suojelemiseksi.⁷⁶ Toisaalta on otettava huomioon, että tapaus- tai tapahtumakuvausten muokkaaminen, yksityiskohdista luopuminen tai niiden muuttaminen ei saisi etäännyä liian kauas kontekstistaan.⁷⁷

6.6 KOHTI EETTISESTI KESTÄVIÄ TUTKIMUKSIA

Olemme nostaneet tässä luvussa esille näkökulmia tutkimuseettisistä periaatteista. Luottamuksellisen suhteen rakentaminen tutkittavan kanssa edellyttää avoimuutta ja selkeyttä kertoa tutkimuksen pelisäännöistä ymmärrettävällä tavalla. Tutkimukseen suostumista ei pitäisi ymmärtää dikotomisena ja kertaluonteisena asiana vaan jatkuvasti tutkimuskohtaisissa läsnä olevana kysymyksenä. Yksityisyyden suojaaminen ilmenee tutkimusaineiston huolellisessa ja tietoturvalisessa käsittelyssä, ja tutkija pitää huolta siitä silloinkin, kun hän raportoi tutkimustuloksista. Vahingoittamisen kieltoa on pohdittava jo valmistauduttaessa sensitiivisiä aihepiirejä käsitteleviin haastatteluihin, jotka voivat olla kuormittavia tutkimuksen molemmille osapuolille. Eettisesti vastuullinen tutkija pohtii, minkälaisia seurauksia tutkimustulosten julkaisemisella voi olla, vaikka kaikkea ei olekaan mahdollista ennakoita. Myös mediastrategian suunnitteleminen voi olla hyödyllistä.

Tutkijan tekemät eettiset valinnat vaikuttavat paitsi siihen, millainen haastattelukokemus on haastateltavalle myös siihen, minkälaista tietoa haastatteluissa on mahdollista saada. Olemme kannustaneet sensitiivisten aiheiden parissa uurastavia tutkijoita nostamaan haastateltujen näkökulmia esille. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että tutkija välttyisi pohtimasta, minkälaiset tekijät vaikuttavat haastatteluissa tuotetun tiedon luonteeseen ja sisältöihin.⁷⁸ On hyvä muistaa, että haastatteluissa saatu tieto syntyy vuorovaikutussuhteessa, mutta samalla se ilmentää yhteiskunnallisia arvoja, ristiriitoja ja valtasuhteita.⁷⁹ Sensitiivinen tutkija voi mennä lähelle tutkimuskohdetta, pyrkii ymmärtämään haastateltavien kokemuksia ja näkökulmia, mutta yhtä tärkeää on ottaa etäisyyttä.⁸⁰ Tutkijalla on kuitenkin viimekätinen valta ja vastuu päättää, minkälaisia tulokintoja ja johtopäätöksiä hän tekee keräämänsä haastatteluaineiston perusteella.

**6. TUTKIJAN EETTINEN VASTUU
SENSITIIVISESSÄ TUTKIMUS-
HAASTATTELUSSA**

1. Mäkelä 2006.
2. Kvale & Brinkman 2009.
3. Ks. esim. Hyvärinen 2017, 12.

4. Kainulainen 2015, 70–77; Honkatukia 2018, 149–153. Ks. myös tämän teoksen luku 7.
5. Hyvärinen 2010.
6. Ks. esim. Lee 1993, 3–9, 104; Luomanen & Nikander 2017, 188–189.
7. Esim. Liamputtong 2007.
8. Liamputtong 2007; Luomanen & Nikander 2017, 188.
9. Luomanen & Nikander 2017, 292. Ks. myös Jokinen, Huttunen & Kulmala 2004; Törrönen 2006; Virokangas 2013; Kuusisto-Arponen 2016, 400–408; Lattu 2016, 59–60; Granfelt 2017, 386–389.
10. Jokinen, Huttunen & Kulmala 2004; Törrönen 2006.
11. Yhteiskuntatieteellisen tiedon luonteesta ja sen kritiikistä tarkemmin ks. Smith 1987; Ronkainen 2000.
12. Aaltonen & Högbäck 2015.
13. Ks. tarkemmin Smith 1987; Ronkainen 2000; 2002.
14. Harding 2004.
15. Smith 1987, 177.
16. Smith 1987, 177.
17. Ronkainen 2000, 182. Ks. myös Suoranta & Ryyänänen (2014), jotka puhuvat taistelevasta tutkimuksesta.
18. Granfelt 1998.
19. Granfelt 1998, 28–30. Ks. myös Pösö 2006; Puumala & Kynsilehto 2017, 373–374.
20. Kuusisto-Arponen 2016, 400–408.
21. Souto, Honkasalo & Suurpää 2015.
22. Mäkelä 2006.
23. Ks. myös esim. Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2006; Laukkanen, Pekkarinen & Vilmilä 2018; TENK 2019 kohta 3.1
24. Aineistohallinnan suunnittelussa apuna voi käyttää Yhteiskuntatieteellisen tietoaikiston tuottamaa materiaalia.
25. Tietosuojailmoituksen sisällöstä ks. esim. Tietoarkisto A.
26. Ks. esim. Tietosuojavaltuutetun ohjeistusta, Tietosuojavaltuutettu A.
27. Perusoppaita tutkimusetiikasta ks. esim. Oliver 2004; Kuula 2014.
28. TENK 2019, kohta 3.2.
29. Ks. esim. Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2006; Puumala & Kynsilehto 2017.
30. TENK 2019, kohta 3.2.
31. TENK 2019, kohta 3.2.
32. Ks. myös Kuula 2014, 99.
33. TENK 2019, kohta 3.3. Ks. myös Kuula 2014, 147–153; Liikanen & Penttinen 2018, 118–121.
34. Ks. esim. Salasuo 2015.
35. Granfelt 2017, 385.
36. Ks. esim. Lee 1993, 6–9; Honkatukia & Suurpää 2007; Perälä 2011, 41–42.
37. Lee 1993; Souto, Honkasalo & Suurpää 2015.
38. Ks. esim. Liebling 1999, 150; Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2006, 301–302; Lattu 2016, 57.
39. Huumetutkimusten kentillä on käytetty huumepiiriin sisällä olevia informanteja (Perälä 2011, 42–45) tai matalan kynnyksen periaatteella toimivassa huumeiden käyttäjien terveysneuvontapisteessä työskentelevää avainhenkilöä (Kainulainen, Savonen & Rönkä 2017, 12–14, 217–218). Ks. myös Ranta 2020, 45–47.
40. Esim. Puumala & Kynsilehto 2017, 360–362.
41. Esim. Saarikkomäki 2017, 50–51.
42. Silverman 2010, 194.
43. Tokola ym. 2019.
44. TENK 2019 kohta 3.2 e-kohta; ks. myös Head 2009.
45. Samoin Mäkelä 2006, 364.
46. Ks. esim. Kuula 2014, 129–131.
47. Hyvärinen 2017, 13.
48. Ks. myös Kuula 2014, 227–230.
49. Ks. esim. Suomen Akatemian suositus: https://www.aka.fi/avoin_tiede.
50. Ks. Tietoarkisto B; ks. myös Ranta & Kuula-Nummi 2017, 413–414, 424–425.
51. Ks. myös TENK 2019 kohta 3.2.
52. Ks. esim. Perälä 2011, 40.
53. Kvale & Brinkman 2009; Hyvärinen 2017.
54. Granfelt 1998.
55. Laukkanen, Pekkarinen & Vilmilä 2018, 88.
56. Granfelt 2017.

57. Laukkanen, Pekkarinen & Vilmilä 2018, 384, 393.
58. Hyvärinen 2017.
59. Laukkanen, Pekkarinen & Vilmilä 2018, 31–32. Luettelo perustuu James Spradley (1979) tekemään erittelyyn etnografisen haastattelun lähtökohdista kirjassa *The Ethnographic Interview*. Teimme luettelon toiseen kohtaan kielellisen muutoksen verrattuna Hyvärisen esitykseen.
60. Ks. myös Smith 1987, 187.
61. Hyvärinen 2017, 20–30.
62. TENK 2009, kohta 2.1. Vanhat ohjeet löytyvät kokonaisuudessaan teoksesta Kuula 2014, Liite 1, 231–252.
63. Esim. Granfelt 1998, 39; Honkatukia 2018, 158–159.
64. Ks. esim. Honkatukia & Suurpää 2007, 19–26; Nyqvist 2008; Kainulainen, Savonen & Rönkä 2017, 220–224; Granfelt 2017, 379–386.
65. Ks. esim. Laitinen 2004; Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2006, 306–310.
66. Louhela 2019, 22–26.
67. Ks. tarkemmin esim. Morgan 1997; Honkatukia, Nyqvist & Pösö 2006; Törrönen 2006, 24–25; Pösö, Honkatukia & Nyqvist 2008; Honkatukia 2018.
68. Kuula 2014, 141.
69. Ks. myös Kuusinen-Arponen 2016, 401.
70. Ks. esim. Pösö 2006; Dickson-Swift ym. 2007, 340–344; Hämmäläinen, Pirskanen & Rautio 2014, 57–60; Lattu 2016, 75–78.
71. Henkilötietojen käsitteestä ja käsittelystä löytyy ohjeita Tietosuojavaltuutetun (A) www-sivuilta. Ks. myös Ranta & Kuula-Nummi 2017, 417–419.
72. TENK 2019, kohta 3.5.
73. Mäkelä 2006, 370.
74. Kuula 2014, 204–230; Ranta & Kuula-Nummi 2017, 417–424.
75. Aiheesta löytyy tietoa Tietosuojavaltuutetun (B) www-sivuilta.
76. Esim. Perälä 2011, 41, 48.
77. Granfelt 2002.
78. Jokinen, Huttunen & Kulmala 2004; Silverman 2010; Kvale & Brinkman 2009; Ruusuvaasi, Nikander & Hyvärinen 2010; Hyvärinen, Nikander & Ruusuvaasi 2017.
79. Hyvärinen 2010.
80. Törrönen 2006, 33.